Олександра СТАСЮК

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНА ПЛАТФОРМА УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті окреслено теоретичні та практичні кроки ОУН на шляху здобуття та розбудови незалежної Української держави. Простежено еволюцію національно-державної платформи українських націоналістів від тоталітарних до демократичних ідей, проаналізовано причини й глибину ідейно-програмних змін.

Ключові слова: Організація українських націоналістів (ОУН), українська державність, політичний режим, форма правління, націоналізм, тоталітаризм, демократія.

Сучасний стан державотворення й націотворення в Україні, що супроводжується гострими кризовими явищами, потребує радикальних реформ з урахуванням сучасних форм і методів організації держави та глибокого аналізу державотворчого досвіду попередніх поколінь. Упродовж 30–50-х років XX ст. найяскравішим виразником державницьких домагань українського народу була Організація українських націоналістів, однак державотворчі ідеї ОУН, як і багатьох інших політичних та військових формацій українців, які в той чи інший спосіб долучилися до розвитку державно-правового статусу України, сьогодні не лише не використовують, а навіть не популяризують. З уст представників влади, громадсько-політичних діячів та у ЗМІ можна почути негативну, чи надмірно ідеалізовану оцінку діяльності ОУН, в результаті чого цілі й ідеологія українського націоналізму для різних верств суспільства незрозумілі чи спотворені. Мета статті – з'ясувати теоретичні напрацювання та практичні кроки ОУН і УПА в галузі державотворення.

В ідеології українського націоналізму проблеми державотворення посідають чільне місце. Однак науковці тривалий час не приділяли належної уваги їх дослідженню, оскільки вважали, що ОУН не встигла докладно опрацювати своєї програми, запропонованої для обговорення на Першому Конгресі українських націоналістів у Відні (1929 р.), а тому багато її пунктів окреслені побіжно, суперечать одні одним і не є чіткою концепцією. Це стосується передовсім позиції ОУН міжвоєнного періоду, коли світоглядні та програмні засади організації перебували в процесі становлення, а її ідеологи часто вживали формулювання, які можна було трактувати в широкому політичному діапазоні. Зрештою, самі українські націоналісти не приховували, що домінуючими у їхніх засадах є світоглядно-психологічні, а не програмно-політичні моменти: "Отже, полишаючи на боці програми, ми покладаємо центр ваги нашого політичного буття в инчу площу й там беремо вихідні точки наших практичних заходів. Поле духу, глибини української

національної душі, сама українська національна ідея, ось справжня стихія наша. В ній шукатимемо директив нашої практичної роботи"[1], – стверджував один із провідних ідеологів організації Дмитро Андрієвський.

Зокрема тоді так і не набула завершеної форми військово-політична доктрина ОУН, що передбачала утворення Української Самостійної Соборної Держави (УССД), не були чітко опрацьовані різноманітні аспекти внутрішньодержавного устрою (політичний, територіальний, соціально-економічний, культурний тощо). В офіційних документах організації цього періоду найчастіше використовували формулювання на зразок: "Боремося за незалежну Українську Державу", "Будуємо справедливий і прогресивний лад, що забезпечить гармонійний розвиток українській нації", а в галузі економіки – "Українська держава буде змагати до осягнення господарської самовистачальности української нації, збільшення народного майна та забезпечення матеріального благобуту населення шляхом розбудови всіх галузей народного господарства"[2]. А деякі публіцисти взагалі заперечували потребу визначення форми державного ладу чи системи господарювання в майбутній незалежній Україні, вважаючи це неактуальним. Наприклад, Дмитро Мирон ("М. Орлик") у праці "Ідея і чин України" стверджував, що український націоналізм "не бореться за такий чи інший державний лад, наприклад за монархістичну чи республіканську Україну, але за силу і розвиток цілої нації і держави"[3], а Іван Мітринга ("Сергій Орелюк") вважав неможливим чітке визначення схеми економічного устрою незалежної України на даному етапі і виступав лише за окреслення найголовніших засад, що пануватимуть у її економічному житті[4].

Сьогодні можемо конкретизувати національно-державну платформу українських націоналістів на підставі матеріалів та проектів резолюцій з'їздів і конференцій, стенограм та протоколів засідань Проводу, теоретичних праць ідеологів організації повоєнного періоду, дискусійних матеріалів підпілля, призначених для обговорення у вузькому колі політиків, особистого листування провідних діячів організації тощо. Окремі аспекти державотворення ОУН висвітлено у дослідженнях Д. Ведєнєєва[5], О. Панченка[6], І. Патриляка[7], В. Трофимовича[8], Г. Касьянова[9], А. Рибака[10] та ін.

---

[1] *Андрієвський Д.* Наша позиція / Д. Андрієвський // Розбудова Нації. – Прага, 1928. – № 1. – Січень. – С. 11.

[2] Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 28.1. до 2.2.1929 р. // Причинки до суспільного мислення: зб. статей. – Торонто, 1989. – С. 1–16.

[3] *Орлик М.* Ідея і чин України / М. Орлик // Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України (далі – НДБ ЦДА України). – Б. м. – 1940.

[4] *Орелюк С.* Наш шлях боротьби / С. Орелюк // НДБ ЦДА України. – Б. м., 1939. – С. 47.

[5] *Вєдєнєєв Д.* Погляди українських націоналістів на проблеми державотворення (післявоєнний період) / Д. Вєдєнєєв // Наукові записки ІПЕНД НАНУ. – 2004. – Вип. 26. – С. 69–89.

[6] *Панченко В.* Формування економічної платформи Організації українських націоналістів: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / В. Панченко. – Запоріжжя, 2009.

[7] *Патриляк І.* Державне будівництво в планах ОУН (травень 1941 року) / І. Патриляк // Київська старовина. – 2003. – № 2.

[8] *Трофимович В.* Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940–1950) / В. Трофимович // Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Зб. 10. – С. 304.

[9] *Касьянов* Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

[10] *Рибак А.* Еволюція поглядів діячів ОУН 1940–1950-х років на політичний режим майбутньої української держави / А. Рибак // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку:

Відповідно до засад класичного націоналізму, природною формою самоствердження нації та найвищим щаблем її розвитку є держава. Лише національна держава може забезпечити повноцінний та гармонійний розвиток нації (як і кожної національної одиниці) та зробити її гідним членом світового співтовариства, тому українські націоналісти основним своїм завданням вважали боротьбу за створення та розбудову Української Самостійної Соборної Держави. Якщо цей постулат у програмі ОУН залишався незмінним до початку 1990-х років, тобто до моменту його практичної реалізації у формі незалежної України, то розуміння українськими націоналістами суті держави еволюціонувало.

У міжвоєнний період ідеологи ОУН відстоювали тоталітарні принципи управління державою, які робили підконтрольними владі всі сфери життя суспільства та значно обмежували індивідуальну свободу громадян. Відповідно ліберальну концепцію держави з акцентом на індивідуальних свободах усіх і кожного вони рішучо відкидали.

Основними функціями держави українські націоналісти вважали: об'єднавчу або націєтворчу, забезпечення потреб громадян, врегулювання суспільно-політичних проблем та убезпечення від зовнішньої агресії. Національні проблеми вони планували вирішувати, керуючись гаслом "Україна для українців!" Тобто інтереси українського населення домінували. Підхід до розв'язання соціальних проблем був суто патерналістський, який, як відомо, є надто обтяжливим фінансово навіть для найрозвиненіших країн[11].

Чи не найважливішим аспектом, який визначає зміст і напрям державотворення, є проблема внутрішнього устрою держави. Провідні ідеологи ОУН Д. Андрієвський, М. Сціборський, В. Мартинець, Ю. Вассиян, С. Ленкавський та ін. приділяли багато уваги його висвітленню на сторінках празького часопису «Розбудова нації» та інших націоналістичних газет і журналів. Однак вперше офіційну розв'язку проблеми представлено під час І Конгресу українських націоналістів (1929). Тоді на розгляд було висунуто кілька концепцій державного ладу в майбутній незалежній Україні, проте учасники зібрання задекларували себе прихильниками тоталітарного устрою держави.

Популярну на той час авторитарну концепцію представляв Дмитро Андрієвський, який висловився за потребу запровадження диктатури в момент здобуття і становлення Української держави[12]. Свою позицію доповідач аргументував політичною невиробленістю української нації, що має схильність до анархії, а тому потребує сильної влади. Отож, на думку Д. Андрієвського, в майбутній Українській державі, згідно історичної традиції, диктатор або вождь нації мав би називатися Гетьманом і обиратися Національним Зібранням на довічний термін. Необмежена влада Гетьманові надавалася лише в період здобуття та становлення української держави, а в часі мирного будівництва його повноваження мали бути врівноважені конституційним правопорядком і участю ширших верств у державному будівництві шляхом створення

Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 17. – С. 118–123; *Рибак А.* Сутність держави за ідеологією українського націоналізму у 1940–1950 рр. / А. Рибак // Ефективність державного управління: Зб. наук. праць / [за заг. ред. А. Чемериса]. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 10. – С. 250–258.

[11] *Ніколаєв Є.* Зрівнялівка чи адресність / Є. Ніколаєв // День. – 2007. – 26 квітня.

[12] *Андрієвський Д.* Державний устрій / Д. Андрієвський // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / [упор. В. Муравський]. – Львів, 2006. – С. 167–182.

Ліги Реєстрових та Генеральної Ради. Тобто Д. Андрієвський не відкидав еволюції гетьманської одноосібної влади аж до конституційної монархії, що, на його думку, буде залежати від рівня політичного розвитку українського народу, зовнішньополітичних обставин, а також особистих якостей та переконань лідера нації[13].

Інший учасник конгресу Макар Кушнір наполягав на республіканському устрої Суверенної Соборної Української Держави на чолі з сильним Президентом, що формує виконавчу владу, має право вето на всі законодавчі акти парламенту, керує збройними силами та провадить зовнішню політику[14]. Проект цікавий тим, що його автор намагався поєднати елементи корпоративізму з парламентською системою, тобто пропагував т. зв. ліберальний корпоративізм або неокорпоративізм, спрямований на досягнення злагоди між основними соціальними партнерами. На думку сучасних вчених, неокорпоративізм не має ціннісних протиріч із демократією і в разі високої політичної культури вдало забезпечує баланс інтересів окремих політичних чи фінансово-економічних груп і держави[15]. Найефективніше у повоєнний період ця система діяла у Швеції, Австрії, Німеччині, Австралії та інших розвинутих країнах. Також на конгресі пролунала думка, що для українців може бути однаково прийнятною як монархічна, так і республіканська форма правління, оскільки "обі державні форми можуть бути ужиті з рівним успіхом, або неуспіхом, для державних інтересів України, в залежности від цего хто, в яких цілях і як державою управляє"[16].

Отже, незважаючи на певні розбіжності, всі учасники дискусії були прихильниками сильної влади та станового підходу до формування представницьких органів у державі, який найкраще узгоджується зі світоглядною концепцією націоналізму стосовно "ініціативної меншості" або касти "луччих людей", що мають стояти на чолі нації. Конгрес ухвалив концепцію Д. Андрієвського, яка узалежнювала форму правління від етапів боротьби за УССД й мала еволюціонувати від диктатури однієї особи в період становлення Української держави до республіканської форми правління за часів мирного будівництва.

Концепцію М. Сціборського ("Націократія", 1935) вважають найдосконаліше опрацьованим варіантом державницької платформи ОУН міжвоєнного періоду. Зауважимо, що у ній та постановах І Конгресу Українських націоналістів принципових розбіжностей немає. Розробляючи концепцію націократичної держави, М. Сціборський загально окреслив державну форму правління як "режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільно-продукційної функції – в представницьких органах державного управління"[17]. У механізмах реалізації влади чітко простежуються авторитарні і навіть тоталітарні тенденції, намагання підпорядкувати цілість

---

[13] Там само. – С. 180–182.

[14] Проект резолюції П. Богуна // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / [упор. В. Муравський]. – Львів, 2006. – С. 308.

[15] *Кремінь В.* Приреченість на корпоративізм? [Електронний ресурс] / В. Кремінь, В. Ткаченко. – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=79&c=1898

[16] *Нижанківський С.* Тимчасові тези до другої частини (спеціальної) реферату про "Державний устрій української національної держави" / С. Нижанківський // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. … – С. 255.

[17] *Сціборський М.* Націократія [Електронний ресурс] / М. Сціборський. – Париж, 1935. – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/natiocracy.htm

життя громадян принципам українського націоналізму. Зокрема М. Сціборський виступав за збереження станового принципу формування владних структур, заперечував політичний плюралізм та вважав, що режим має спиратися на одну правлячу партію. На етапі здобуття та утвердження Української держави ідеолог обстоював впровадження сильної авторитарної влади – національної диктатури.

Згодом ідеологи ОУН неодноразово поверталися до обговорення державотворчих проблем. Наприклад, гостра дискусія про доцільність та можливі межі ідеологічних, політичних і тактичних змін в організації тривала у націоналістичній пресі в другій половині 1930-х років, коли у зв'язку із наближенням Другої світової війни ОУН постала перед проблемою конкретних державотворчих дій. Саме у цей час в ідеологів ОУН зароджуються ідеї та концепції, які у післявоєнній стратегії українського підпілля стануть пріоритетними.

Однією з перших сформувалася опозиційна група, що радила ревізувати націоналізм донцовського зразка, який перемогу української революції ставив у пряму залежність від волі і фанатичної віри особистості, нехтуючи політичними, програмними та етичними принципами визвольно-революційного руху. В ідеологічній ділянці запропоновано відкинути сліпу орієнтацію на фашизм і нацизм, як такі політичні течії, що не відповідають характеру української революції, оскільки сформувались у середовищі державних націй, тоді як український визвольний рух лише змагає до осягнення незалежності, отже, має будувати свою програму на інших засадах[18].

У 1937–1939 роках викристалізувалася думка про неприпустимість догматизації програми й тактики з огляду на нові умови і обставини, у яких опинився український визвольний рух. "Життя, а ми разом із ним, ідемо вперед і зовсім не дивно, коли на місце неодного, що видавалося нам ще не так давно стійким, можемо дати сьогодні ліпше рішення. Так напр. підносяться зовсім оправдано заміти проти тези про розділ церкви від держави, невідповідного ставлення в питанні страйків і льокавтів, невистачаючої окресленості українського націоналізму в питаннях державного устрою, далі про подрібне розроблення пляну боротьби, розроблення зовнішньополітичних проблєм, соціяльних, тощо"[19], – писав В. Мартинець.

Тривало активне обговорення програми організації з окремими, але досить виразними тенденціями демократизації її суспільних критеріїв. Багато уваги приділено висвітленню економічних і соціальних проблем. Тут доречно згадати праці Миколи Сціборського "Проблєми господарської власності" (1938), "Земельне питання" (1939), "Україна в цифрах" (1940), П. Воїна "Соціальне" (1936), Михайла Подоляка "Суспільний зміст націоналізму" (1938) й ін., у яких автори піднімали такі питання, як співвідношення приватної і усуспільненої державної власності, важливість промислового розвитку майбутньої Української держави, зв'язок національної і соціальної революцій, відмінність соціального та економічного розвитку східно- і західноукраїнських земель, проблему перенаселення українських міст чужонаціональним елементом і т. д.

Найдалі в плані реформування ідейно-політичних і програмних засад організації просунулися ідеологи з групи Івана Мітринги (Борис Левицький, Василь Ривак,

---

[18] *Подоляк М.* Суспільний зміст націоналізму / М. Подоляк // На службі нації. – Париж, 1938. – С. 34–35.

[19] *Мартинець В.* За творчість і дух експансії / В. Мартинець // Там само. – С. 28.

Михайло Турчманович), які наполягали на найглибшій демократизації процесу державотворення. Це під їх впливом у грудні 1940 року ОУН видала "Маніфест Організації Українських Націоналістів", у якому вперше з'явилися пункти про гідність і свободу людини, відверте визнання своїх переконань, плюралізм, вільний вибір віросповідання, свободу слова та ін. Однак ці думки не мали одностайної підтримки серед членів Проводу ОУН(б), внаслідок чого деякі ідеї не відображено у Постановах II Великого збору (Краків, квітень 1941 року), а окремі тези мали декларативний характер. Утім вони засвідчували, що значна частина членів організації, переважно молодь, відійшла від старих ідеологічних положень і засад.

Отже, у Другу світову війну українські націоналісти увійшли з авторитарним розумінням устрою майбутньої української держави. Зокрема інструкція ОУН(б) "Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Вказівки на перші дні організації державного життя" налаштовувала учасників похідних груп на створення сильної влади із необмеженими повноваженнями: "Наша влада мусить бути страшною для її противників"[20]. Страшною цю владу мусять зробити насамперед т. зв. "Народні суди" (щось на зразок більшовицьких "трійок"), які будуть "безоглядно карати національних і суспільних шкідників"[21]. Основною засадою діяльності таких судів має стати "власне сумління" суддів, на ці посади планували обирати людей із бездоганною службовою репутацією та високими моральними якостями. Тобто дотримання законності в державі поставлено у пряму залежність від моральної якості людей, що не витримує жодної критики. До того ж оцінювати службові та моральні якості кандидатів на здійснення судочинства мали б представники єдиної політичної партії – ОУН.

Для повноцінного розвитку автохтонного українського населення майбутня Українська держава, на думку націоналістів, мала бути збудована за принципом моноетнічності, якої планували досягнути шляхом депортацій і асиміляції неукраїнського елементу. Представникам національних меншостей відмовляли у ряді соціальних і громадянських прав: позбавлення права власності, заборона займатися деякими видами діяльності, недопущення до навчання у вищих школах та ін.[22] Цілком логічно у цю схему державотворення вписувалося обмеження інших соціальних та національних прав громадян (відсутність свободи слова, друку, віросповідань, заборона змішаних шлюбів тощо).

Авторитарне розуміння суті держави й тоталітарний устрій самої ОУН, позначилися на виборі союзників, державотворчих кроках обидвох гілок організації у перші дні радянсько-німецької війни, взаєминах із сусідніми народами тощо та призвело до численних політичних помилок, що негативно вплинуло на перебіг боротьби та імідж визвольно-революційного руху загалом. Трагедія Карпатської України, німецькі репресії після проголошення Акта незалежності України у Львові 30 червня 1941 року, заборона діяльності Української Національної Ради (1941–1942 рр.), кривава польсько-українська війна спонукали лідерів ОУН до пошуку іншого формату державотворення. Далеко не останнім аргументом на користь демократизації процесу став досвід, отриманий українськими націоналістами на

---

[20] Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Вказівки на перші дні організації державного життя // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 37.

[21] Там само. – Арк. 36 зв.

[22] Там само. – Арк. 65 зв.

східноукраїнських землях, населення яких зазнало жахливих репресій від більшовицького тоталітарного режиму й відмовлялося підтримувати боротьбу за незалежну державу з необмеженою владою вождя-диктатора на чолі. Ці та інші причини зумовили еволюцію програми ОУН від тоталітарного до демократичного зразка та внесли значні корективи у питання державного ладу майбутньої Української держави.

Ці зміни не були раптовими. Марно було сподіватися швидкого й безболісного переходу на демократичні засади організації, яка власне зродилася як реакція на неспроможність демократії. В уяві українських націоналістів демократичні принципи правління ув'язувалися з невдалим досвідом державотворення Української Народної Республіки й сприймалися як найголовніша причина її упадку. Натомість приклад бурхливого політичного й економічного відродження держав із диктаторськими фашистськими режимами (Італія, Німеччина) підказував українцям наслідувати саме цей шлях. І лише жахлива практика нацизму під час Другої світової війни відштовхнула українських націоналістів, як і європейський політикум в цілому, від наслідування чи співпраці з тоталітарними режимами й скерувала на демократичний шлях.

Незважаючи на те, що передвоєнна програма ОУН була декларацією авторитаризму й тоталітаризму, перші кроки організації в галузі державотворення не були аж настільки категоричними й однозначними. Зокрема під час формування Українського Державного Правління (УДП) до його складу, окрім членів ОУН, увійшли представники громадськості Львова. А Українську Національну Раду, що була створена в Києві 5 жовтня 1941 року з ініціативи ОУН(м), очолив професор О. Оглоблин, який не був членом жодної партії. Виступаючи організаторами адміністративних та культурно-просвітницьких центрів на Сході України, члени похідних груп ОУН(б) і ОУН(м) змушені були відступати від програмних засад організації в галузі розв'язання національних проблем, адже багатонаціональний Схід відмовлявся співпрацювати з політичною силою, яка виступала за моноетнічну державу. Порядкування ОУН та УПА на території т.зв. повстанських республік, хоч і здійснювалося від імені "найвищої і єдино-суверенної влади", мало чіткий конструктивний характер, адже накази Головної команди УПА були скеровані передовсім на вирішення нагальних суспільно-політичних, господарських та інших потреб населення[23]. Державотворча діяльність ОУН та УПА під час Другої світової війни постійно коригувалася воєнними та суспільно-політичними обставинами. Це був дуже корисний досвід для керівників ОУН, які поступово переконувалися, що тоталітарне та авторитарне правління є неприйнятним для українського народу, натомість невід'ємною рисою його ментальності, за висловом М. Грушевського, є "одвічний демократизм".

Нове бачення державотворчих проблем було зафіксовано у постановах III Великого збору ОУН(б), який відбувся у серпні 1943 р. У документах немає чіткого визначення форми державного правління, а майбутній режим загально окреслено як "справедливий суспільний лад", проте його політичні та соціальні характеристики свідчать про значну лібералізацію ідеології ОУН. Найвищою цінністю зокрема проголошено не націю, а людину, інтереси якої ставали пріоритетними Рішуче

[23] Розпорядження про впровадження приватної власності на землю, наділення нею українських селян та спільну власність над лісами і водою. – 1943. – 15 серпня; Розпорядження про встановлення цивільної адміністрації на території України. – 1943. – 1 вересня // Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 1999. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. – С. 4–5; 19–21.

відкинуто фашистський принцип формування влади відповідно до станового представництва громадян. Ідеалом ОУН(б) стала держава з демократичним устроєм та справедливим соціальним ладом, що забезпечує громадянам свободу слова і друку, свободу профспілок, вільний вибір землекористування, справедливу оплату праці, рівність усіх громадян держави незалежно від національності та ін.[24]. У сфері державного будівництва керівники ОУН(б) відмовилися від концепції монопартійності та тотального контролю суспільства. "Українська держава має служити для цілого українського народу. Вона ні в якому разі не сміє бути доменою чи експлуатаційним тереном якоїсь одної групи. Якщо йде про нас, то ми завжди ставили справу виразно й ясно: Не Україна існує для ОУН, але ОУН для України. Кров наших найкращих друзів ллється за Україну, а не за посади"[25], – читаємо у журналі "Ідея і чин" за 1943 рік. Практичним кроком утвердження плюралістично-демократичних засад у програмі ОУН(б) стало створення в липні 1944 року Української Головної Визвольної Ради (УГВР) – незалежного надпартійного військово-політичного центру, до складу якого входили репрезентанти майже всіх українських політичних середовищ державницького спрямування[26].

Зміни в ідеології та політиці ОУН(б) мали низку корисних наслідків. Один із найгарячіших прихильників демократичних реформ Євген Стахів зазначав: "Ця наша переорієнтація мала великий успіх, до нас приставало все більше людей, а головне – молодого покоління і робітництва. Ми пішли з народом, почали говорити з ним мовою, яку він розумів, – і він почав з нами співпрацювати. І це був найбільший успіх всієї нашої підпільної роботи. Від цього часу в неї почали включатися інші національності: росіяни, татари, греки. Бо тепер цілковито змінилася роль підпільників-націоналістів: не керувати народом, який має бути тільки виконавцем волі малої групи керівного складу націоналістичної партії, а служити йому, бути з народом і для народу. Отже, ми стали на демократичну базу, і це був наш крок вперед"[27]. Саме ідейно-політична еволюція українського визвольного руху забезпечила йому масову підтримку населення України та уможливила боротьбу впродовж повоєнного десятиліття.

Усвідомлюючи потребу доопрацювання та конкретизації багатьох положень оновленої програми, ідеологи ОУН(б) не вважали їх догматичними, а лише черговим етапом оформлення ідеології і політики організації: "Постанови ці – це добуток нашої політичної теорії й практики останніх двох років. Вони являються конкретним оформленням майбутньої української держави. Життя й дальша боротьба принесуть нові здобутки, вони дадуть можливість оформити програму ще більш чітко й

---

[24] Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів). – Б. м.: Видання ЗЧ ОУН. – 1955. – С. 107–113.

[25] Літопис Української Повстанської Армії / [ред.: Ю. Маївський і Є. Штендера]. – Львів; Торонто, 1996. – Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946. – С. 242.

[26] Плятформа Української Головної Визвольної Ради // Літопис Української Повстанської Армії / [за ред. П. Потічного і Є. Штендери]. – Торонто; Львів, 1992. – Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. – Кн. 1. 1944–1945. – С. 36.

[27] *Стахів Є.* Крізь тюрми, підпілля й кордони (Повість мого життя) / Є. Стахів. – К., 1995. – С. 134.

детально"[28] Доповненням та логічним розвитком рішень III Великого збору стали постанови конференцій 1946 і 1950-х років, матеріали конференцій ЗЧ ОУН, низка програмних документів, як-от: Платформа і Універсал УГВР (1944), Декларація Проводу ОУН після закінчення II світової війни (1945), Звернення воюючої України до всієї української еміграції (1949) тощо, а також статті публіцистів ОУН(б), що були українським варіантом розв'язання національних та геополітичних проблем, характерних для Центрально-Східної Європи після закінчення Другої світової війни.

Кінець 40-х початок 50-х років загалом був надзвичайно плідним для уточнення програми організації. Загострення міжнародної політичної ситуації, на думку українських націоналістів, неминуче мало завершитися збройним конфліктом світового масштабу. Нову світову війну українські націоналісти розглядали як сприятливу ситуацію для визвольно-революційного руху, що мав призвести до утворення УССД. Не бажаючи повторити помилок 1941 року, теоретики організації вирішили дати остаточну відповідь на суперечливі та дражливі питання ідеології та політики організації, які бентежили самих українських націоналістів та викликали звинувачення численних опонентів у політичній незрілості ОУН(б).

В середовищі інтелектуальних кіл ОУН з новою силою розгорілися дискусії стосовно визначення державного ладу незалежної України. Першою спробою (після Постанов III ВЗ ОУН-б) підійти критично до зазначеного питання стала стаття В. Коси «Думки до проблеми суспільного ладу на Україні», у якій автор, виходячи з аналізу існуючих суспільних порядків, пропонував створити нову політичну доктрину, яка б відповідала українським реаліям, потребам та психіці українців[29]. У цьому контексті Олекса Гасин вважав доцільним окреслити майбітній суспільний устрій як «націократію», розуміючи під цим терміном реформовану демократію, поставлену на службу нації як цілості: «Цей термін новий, ми йому можемо дати свою інтерпретацію і він незабаром буде прийнятий всім культурним світом як визначення державно-суспільного устрою, при якому ціла нація (як цілість і кожний член окремо) користуються всіма правами вільного росту, розвитку й участі в державотворенні… Це було б щось наше, рідне»[30]. Проте більшість членів Проводу виступали за визнання демократії як основоположного принципу державного ладу майбутньої незалежної України, що й було зафіксовано у Постановах Конференції ОУН в червні 1950 р[31].

У 1948 році за наказом В. Кука в підпіллі починає діяти нова політична інституція – "Дискусійна трибуна", сформована з ідеологів та членів вищого керівництва ОУН(б). Члени цього політичного клубу видавали журнал із однойменною

---

[28] Постанови Третього Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів). – Б. м.: Видання ЗЧ ОУН. – 1955. – С. 100.

[29] [Лист Олекси Гасина Петрові Федуну. 1948 р.] // Літопис УПА. Нова серія / [упоряд.: В. Ковальчук, В. Огороднік]. – Київ; Торонто, 2011. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. С. 219–220.

[30] Там само. – С. 220.

[31] Про уточнення і доповнення до Програмових постанов Третього Надзвичаного Великого Збору Організації Українських Націоналістів. – 1950. – Черв. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів). – Б. м.: Видання ЗЧ ОУН. – 1955. – С. 108.

назвою, у якому друкували свої статті, що були призначені не для друку, а для обговорення членами "Дискусійної трибуни". Саме тоді була написана стаття Петра Федуна ("П. Полтави") "За тип організованої демократії в майбутній незалежній Українській Державі", яка дає змогу простежити тенденції розвитку програмних настанов ОУН(б), передовсім щодо форми державного правління. На думку публіциста, Українська незалежна держава повинна бути демократичною республікою парламентарного типу на чолі з Президентом. Депутати до парламенту обиратимуться від політичних партій за пропорційною системою. Утворивши парламентарну більшість, вони опрацьовуватимуть основні напрями розвитку держави та контролюватимуть дії уряду і частково Президента, який матиме право розпускати парламент, якщо більшість у визначений термін не буде сформована, і самостійно призначати виконавчу владу, яка діятиме до наступних виборів. Окремим пунктом у програму організації П. Федун ("П. Полтава") пропонував вписати положення про свободу політичних партій[32].

Зауважимо, що це перше конкретне визначення форми правління Української держави в документах ОУН повоєнного періоду. Однак ці думки П. Федуна так і не були задекларовані організацією офіційно, оскільки після 1950 року конференцій чи з'їздів ОУН не організовували. Зрештою важко сказати, чи ідеї П. Федуна були б одностайно підтримані, адже у повоєнний період спроби поєднати в теорії принципи тоталітаризму та демократії не припинялися. Та й сам "П. Полтава" вважав за потрібне значну частину суспільного життя залишити під контролем держави. Зокрема він рішуче виступав проти неконтрольованої свободи політичних партій і пропонував обмежити їх діяльність формами т.зв. "організованої демократії", що передбачала усунення з політичної арени угруповань і партій, програми яких містять антидержавні положення або які не набрали двох мільйонів голосів громадян на свою підтримку[33]. Незважаючи на суперечливість пропонованих змін, думки П. Федуна ("П. Полтави") є свідченням незмінності демократичних перетворень у середовищі ідеологів ОУН(б), які у повоєнний період дискутували не щодо потреби впровадження демократії в життя майбутньої незалежної України, а лише про її доцільні форми.

Певної демократичної еволюції зазнала також програма ОУН(м), хоча у політичному житті цієї гілки організації вказані процеси розвивалися значно повільніше. Важливою подією на цьому шляху став з'їзд Українських самостійників (14–15 серпня 1942 року), названий так через те, що у його роботі взяли участь не лише члени ОУН(м), але й представники інших політичних партій та організацій. Учасники з'їзду дійшли висновку, що організація опинилася "в зовсім нових умовинах"[34], які потребують "значного пересунення наголосів у розв'язанні ряду принципових питань"[35]. З програми ОУН(м) вилучили тезу про авторитарний устрій майбутньої Української держави, натомість пропагували таку форму державного правління як народовластя, засноване на принципах націоналізму. Отже, на відміну від ОУН(б), яка у повоєнний період надавала перевагу виробленню

---

[32] *Федун Петро – "Полтава"*. Концепція Самостійної України / П. Федун / [упор. і відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2008. – Т. 1: Твори. – С. 379–410.

[33] Там само. – С. 422–423.

[34] ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. (Збірка документів). – Б. м.: Видання ЗЧ ОУН. – 1955. – С. 294.

[35] Там само.

стратегічних схем перед ідеологічною та світоглядною мотивацією боротьби, ідеологи ОУН(м) вимагали збереження основних постулатів українського націоналізму.

Таким чином, якщо визнати, що у середовищі ОУН-м протягом радянсько-німецької війни також відбулися певні ідеологічні й політичні зміни, то вони були пов'язані з розвитком одного й того ж явища – інтегрального націоналізму. Про кардинальні зміни в ідеології і політиці ОУН(м) можна говорити лише після 1945 року на еміграції. Ініціював їх талановитий публіцист і політик Осип Бойдуник, який пропонував закласти в систему влади принцип "стримань і противаг", тобто сильну авторитарну владу врівноважувати демократичними правами громадян. Лідери ОУН(м) визнали потребу політичної опозиції та формування законодавчої влади не лише за принципом станового представництва, але й політичних партій (принцип "національного солідаризму"). Ця концепція лягла в основу програми ОУН(м) 1947 р. та була закріплена ідеологічною конференцією 1948 р.[36]

Отже, під впливом низки геополітичних обставин у тогочасній Європі, а передовсім внутрішнього українського чинника, національно-державницька платформа ОУН еволюціонувала від тоталітарних до демократичних ідей. Цей процес, що тривав від середини 30-х і до кінця 40-х років, торкнувся обох гілок організації, хоча глибина ідейно-політичних трансформацій ОУН(м) і ОУН(б) була різною. Поглиблення демократизації програми ОУН на еміграції її закордонними структурами уможливлює висновок про незворотність накреслених тенденцій у середовищі українських націоналістів.

Oleksandra Stasiuk. Nationality and statehood principles of the Ukrainian liberation movement platform in the mid-20th century

The article identifies theoretical and practical steps taken by the Organization of Ukrainian Nationalists on their way to gaining and developing independent Ukrainian state. It traces the evolution of the platform of Ukrainian nationalists in respect to the issues of nationality and state. It is argued that it evolved from totalitarian to democratic ideas. The article analyses the causes and depth of these changes in the ideology and program.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Ukrainian statehood, political regime, form of government, nationalism, totalitarianism, democracy.

Александра Стасюк. Национально-государственная платформа украинского освободительного движения средины XX века

В статье освещены теоретические и практические шаги ОУН на пути борьбы за становление независимого Украинского государства. Показана эволюция национально-государственной платформы украинских националистов от тоталитарных идей к демократическим, проанализированы причины и глубина идейно-программных изменений.

Ключевые слова: Организация украинских националистов (ОУН), украинская государственность, политический режим, форма правления, национализм, тоталитаризм, демократия.

---

[36] *Рибак А.* Еволюція поглядів діячів ОУН 1940–1950-х років на політичний режим майбутньої Української держави / А. Рибак // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 17. – С. 122.